

Sisekaitseakadeemia
Politsei- ja Piirivalvekolledž

Kaja Rand

VALETAMISKÄITUMINE JA EMOTSIOONIVÄLJENDUSED NING
NENDE HINDAMISE OSKUS PATRULLPOLITSEINIKUNA PÕHJA
PREFEKTUURI IDA POLITSEIJAOSKONNA NÄITEL

Juhendaja:
Jaan Huik, PhD
emeritprofessor

Muraste 2014

LÕPUTÖÖ ANNOTATSIOON

Kolledž: Politsei- ja piirivalvekolledž	Kuu ja aasta: aprill 2014.a.
Töö pealkiri eesti keeles: Valetamiskäitumine ja emotsiooniväljendused ning nende hindamise oskus patrullpolitseinikuna Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna näitel	
Töö pealkiri võõrkeeles: Лживое поведение и выражение эмоций и умение их оценивать на примере патрульного полицейского Пыхъяской префектуры Идаского отделения полиции	
Töö autor: Kaja Rand	Olen nõus oma lõputöö kättesaadavaks tegemisega elektroonilises keskkonnas. Allkiri:
<p>Lühikokkuvõte: Lõputöö maht on koos lisadega 43 lehekülge. Viidatud allikate loetelus on välja toodud 26 allikat. Lõputöö on kirjutatud eesti keeles ja resümees, ehk võõrkeelne kokkuvõtte vene keeles. Lõputöö koosneb sissejuhatausest, kahest peatükist ja kokkuvõttest. Lõputöö eesmärgiks on anda ülevaade valetamiskäitumise ja emotsiooniväljenduste äratundmise võimalustest ja töötada välja ettepanekuid patrullpolitseinike psühhonoomiliste teadmiste tõstmiseks valetamise avastamisel. Töö autor kasutas kvalitatiivset uurimismeetodit. Andmete kogumiseks viis lõputöö autor Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna patrullpolitseinike seas läbi ankeetküsitluse. Käsitletava teema aktuaalsus seisneb selles, et patrullpolitseinikud puutuvad oma igapäevatoos kokku erinevate indiviididega ning kokkupuuted valetavate inimestega on vältimatud. Patrullpolitseiniku ametijuhendist lähtuvalt, vastutab patrullpolitseinik koostatud dokumentide ja esitatud andmete õigsuse ja seaduslikkuse eest ning seega on oluline osata eristada tõde vales, kuna see võib saada määravaks karistuse määramisel, konfliktiolukordade tekkimisel ja ka pingelistes situatsioonides. Eesmärgi saavutamiseks püstitas autor hüpoteesi ja uurimisülesanded. Lõputöös toob autor välja uurimuse tulemused, teeb järeldused ning ettepanekud, kuidas patrullpolitseinikud saaksid paremini ära tunda valetamismärke ja valetavaid isikuid. Lõputöö väärtus on eelkõige patrullpolitseinike väljaõppe parandamisel, koolituste planeerimisel, ettevalmistamisel ja läbiviimisel.</p>	
Võtmesõnad: valetamine, kommunikatsioon, tõde, emotsioonid, valetamise tunnused.	
Võõrkeelsed võtmesõnad: враньё, коммуникация, правда, эмоции, признаки вранья.	
Säilitamiskoht: Politsei- ja Piirivalvekolledži raamatukogu	
Kaitsmisele lubatud:	
Kolledži direktor: Aivar Toompere	Allkiri:
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja: Jaan Huik	Allkiri:

SISUKORD

LÕPUTÖÖ ANNOTATSIOON.....	2
SISUKORD.....	3
MÕISTETE JA LÜHENDITE SELGITUS.....	4
SISSEJUHATUS	5
1. VALETAMISKÄITUMINE JA EMOTSIOONIVÄLJENDUSED.....	7
1.1 Tõde ja vale	7
1.2 Ebasiiras kommunikatsioon	9
1.3 Verbaalsed valetamise tunnused.....	10
1.4 Mitteverbaalsed valetamise tunnused.....	13
1.5 Emotsiooniväljendused.....	16
1.6 Valede avastamine.....	17
2. UURIMUS PATRULLPOLITSEINIKE SEAS.....	20
2.1 Uurimuse läbiviimine ja valim.....	20
2.2 Patrullpolitseinike küsitlused ja tulemuste analüüs.....	21
2.3 Uurimistulemused, järeldused ja ettepanekud.....	29
KOKKUVÕTE	32
PE3IOME.....	35
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU	37
LISA 1. KÜSITLUS PATRULLPOLITSEINIKELE.....	39

MÕISTETE JA LÜHENDITE SELGITUS

Kognitiivsed protsessid- tunnetusprotsessid (Õigekeelsussõnaraamat 2013)

Kõne prosoodilised tunnused- kõnelõikude vältus, hääle valjus ja kõrgus jms nähtused (Õigekeelsussõnaraamat 2013)

Vistseraalne aktivatsioon- siseelundite aktiveerumine (autor)

Othello viga- esineb juhul, kui valedekuütt jätab arvestamata võimaluse, et pingelises olukorras võib tõerääkija näida valetajana (Ekman 2009:159)

Psühhoomia- on teadusliku psühholoogia haru, mille eesmärgiks on kindlate ja psüühiliste protsesside kohta käivate seaduspärasuste avastamine ning kasutamine inimkäitumise hindamiseks ja prognoosimiseks.

SISSEJUHATUS

Politseitöös on üheks oluliseks aspektiks tõe väljaselgitamine. Oluline on see just seetõttu, et väärteo või kuriteo toimepannud isikule saaks määrata kehtivale seadusandlusele vastava sanktsiooni. Kuna patrullpolitseinike töö sisaldab igapäevast vahetut suhtlemist kodanikega, kellelt saadakse informatsiooni, on oluline mõista ka kehakeele ja emotsiooniväljenduste märke, tundmaks ära valetavat isikut.

Inimene, keda ootab ees karistus või sanktsioon teatud rikkumise või toimepandu eest, võib hakata tõe moonutama või sellest kõrvale hoiduma. Valetamiseks on mitmeid põhjuseid-soovitakse karistusest või piinlikustundest pääseda, pääseda ebasobivast olukorrast, säilitada privaatsus, võita teiste isikute imetlust jne.

Patrullpolitseiniku kontakt kodanikuga suhtlemisel on lühiajaline ning selle käigus tuleb välja selgitada, kas isik räägib tõtt või valetab. Valetamisega soovitakse saavutada väärä kujutelma tekkimist teise inimese teadvuses. Valetaja soovib teise isiku viia eksiteele tahtlikult või ta mäletab valesti ning ei teadvusta seda endale. Kuna emotsioonid väljenduvad ka väliselt, siis saab objektiivselt hinnata inimese tundeid ning võimalik on ka hinnangute andmine.

Töö autori arvates on eduka politseitöö tagamiseks vajalik oskus isikute ja nende emotsiooniväljenduste hea tundmine. Tähtis pole ainult kehakeele lugemine vaid tuleb osata lugeda ka isiku hääles ja kõnes esinevaid valetamistunnuseid. Valetava isiku äratundmine võib anda patrullpolitseinikule teatud olukorras eelise. Näiteks sõiduki peatamisel ja kontrollimisel tuleb osata pöörata tähelepanu juhi käitumisele ning emotsioonidele. Valetamise äratundmisel on oma koht ka isikuandmete kontrollimisel, kus isik võib teadvult esitada valeandmed ning ebapiisavate valetamist välistavate oskustega patrullpolitseinik koostab valele isikule protokollid. Tuginedes eelnevale saab tõe räägitavust hinnata kahe suure rühma hinnatavusel- verbaalsel ja mitteverbaalsel kommunikatsiooni usaldusväärsuse tunnusel.

Teema on aktuaalne, kuna patrullpolitseinikud puutuvad oma igapäevatöös kokku erinevate indiviididega ning kokkupuuted valetavate inimestega on vältimatud. Patrullpolitseiniku ametijuhendist lähtuvalt, vastutab patrullpolitseinik koostatud dokumentide ja esitatud andmete õigsuse ja seaduslikkuse eest ning seega on oluline osata eristada tõe vales, kuna see võib

saada määravaks karistuse määramisel, konfliktiolukordade tekkimisel ja ka pingelistes situatsioonides.

Patrullpolitseinik puutub esimesena oma töös kokku ohvri, kannatanu, tunnistaja ja muude asjasse puutuvate isikutega ning kõikide nendega kontakti astudes on oluline teha vahet valetaval ja tõde rääkival isikul. Varem ei ole patrullpolitseinike seas sellist uurimust läbi viidud, saamaks teada, kui hästi nad oskavad tõde vales eristada.

Lõputöö eesmärgiks on anda ülevaade valetamiskäitumise ja emotsiooniväljenduste äratundmise võimalustest ja töötada välja ettepanekuid patrullpolitseinike psühholoogiliste teadmiste tõstmiseks valetamise avastamisel.

Eesmärgi saavutamiseks kavandatakse järgmised uurimisülesanded:

- Erialase kirjanduse läbitöötamine;
- Viiakse läbi küsitlus Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna patrullpolitseinike seas;
- Analüüsida küsitluse tulemusi, teha järeldusi ja kokkuvõtteid ning pakkuda välja ettepanekuid.

Lõputöö hüpotees on püstitatud eesmärgist lähtuvalt: kui patrullpolitseinikul on vastavad psühhonoomilised teadmised valetamiskäitumisest ja emotsiooniväljendustest ja ta oskab neid oma igapäevatoos rakendada, siis suudab ta paremini eristada tõde vales ja vältida konfliktisituatsiooni sattumist ning pingelist olukorda.

Lõputöös kasutatakse järgmisi uurimismeetodeid: erialase kirjanduse uurimine ja patrullpolitseinike küsitluste tulemuste analüüs.

Lõputöö koosneb kahest peatükist. Esimeses peatükis tutvustab autor valetamiskäitumist ja emotsiooniväljendusi ning erinevaid viise vale avastamise lihtsustamiseks. Teine peatükk on uurimuslik, kus autor toob välja uurimuse läbiviimise käigu ja valimi, politseiametnike küsitluste tulemused ja nende analüüsi ning pakub välja järeldused ja ettepanekud.

Lõputöö väärtus on eelkõige patrullpolitseinike väljaõppe parandamisel, koolituste planeerimisel, ettevalmistamisel ja läbiviimisel.

1. VALETAMISKÄITUMINE JA EMOTSIOONIVÄLJENDUSED

1.1 Tõde ja vale

Valetamise defineerimine tuleb ladinakeelsest sõnast *definere*, mis tähendab piiritlemist, määratlemist. Petmist defineeritakse kui ettekavatsetud verbaalset sõnumit, mis ei peegelda ausalt isiku tegelikku arvamust. Valetamine on protsess, kus püütakse kellelegi tõestada midagi, mida tõestaja ise teab või usub olevat väär. Valetamine eeldab “õige” teadmist (või usutakse, et teatakse “õiget”) ning selle moonutamist, “õige” muutmist “valeks”. Teiseks on valetamine seotud motivatsiooniga, kavatsusega kedagi petta. Valetamine on teadvustatud protsess, kus esitatakse vastupidist enda teadmisele või uskumusele. “Valetamisel” on hoopis rohkem sünonüüme kui “tõel”. Valetamisega võrreldes on tõe rääkimine lihtne ja selge protsess. Valetamine nõuab tarkust ja nüansirikkust. (Kolga 2005:9-12)

Tänapäeval ei ole valetamine takistatud ühegi välise jõu ega autoriteediga (Piibel vmt). Ainus takistus saab olla inimene ise (Ojap 2011:476-481). Eesti põhiseadus sätestab üldise väljendusvabaduse ega tee vahet, kas väljendatakse seda, mis on õige, või seda, mis on vale. Iseenesest ei saa valetamist pidada lubatavaks. Samas tuleb tõdeda, et mingi nähtuse ülereguleerimisel õiguslike ettekirjutustega pole mõtet, eriti olukorras, kus normi järgimise järelevalve mehhanisme on praktiliselt võimatu kehtestada. Selle, kuidas ühiskonnas suhtutakse valelikesse ja petturlikesse inimestesse, panevad tegelikult paika kehtivad sotsiaalsed normid. On oluline märkida, et valetamine, samuti aga ka aluseta vaikimine ehk mitteväljendamine on seadustega keelatud ja ka karistatav juhul, kui sellega takistatakse tõe väljaselgitamist riiklikus menetluses või õigusemõistmist. (Reiman, Bachmann 2009:98-107) Ausus ja valelikkus on määratud moraaliga, mis kujuneb juba lapseas (Huik 1997:4).

Vale on tõe vastand st väite mittevastavust tegelikkusele ja faktidele. Mittevastavuse põhjuseid võib olla aga väga erinevaid. Ja nii tähistataksegi erinevatel põhjustel tekkinud mittevastavusi sõnadega illusioon, ekslik, ebaõige, tõe varjamine, pettus, hädavale ja valetamine. Psühholoogia seisukohalt on neil aga erinev sisu. Illusioon, ekslik, ebaõige on tunnetuse vead. Illusioon on tajueksitus, mis määratud tajumise seaduspärasustega ja tekib vastavatel tajumise tingimustel.

Ekslik ja ebaõiglane tähistavad tunnetusvigu, mis kaasnevad intellektuaalse tegevusega. Näiteks maailma mõistmisel ja mõtestamisel, loogikaülesannete lahendamisel tekkivad vead jpt. nimetatud eksimused on tahtmatud. Tõe varjamine, petmine, hädavale ja valetamine on aga tahtlikud. Hädavale on tõe varjamine või ka valetamine õilsal, üllal eesmärgil. „Pettus“ on ütlejale teadaolevate faktide valikuline esitamine teis(t)e inimes(t)e teadlikuks eksiteele viimiseks. (Huik 2001:3)

Valetamine on meie ühiskonna suur sotsiaalne probleem. Sageli seisavad inimesed silmitsi olukordadega, kus tuleb teise inimese suhtes teha kiire otsus: kas ta valetab või mitte? Iga inimene saab treenida oma valetamisoskust kuid treenida ja arendada saab ka oskust valetamismärke ära tunda.

Tavapärast käsitletakse rakenduspsühholoogias vale teema juures peamiselt kahte nähtust:

- 1) valetamine kui teadlik valede väidete esitamine suuliselt, kirjalikult või muus representeerivas vormis;
- 2) õige teabe varjamine tingimustes, kus (juriidiliselt) on olemas eeldused oodata selle teabe (teadmise) avaldamist või kus (juriidiliselt) on lubatud kasutada meetodeid varjatava teabe kättesaamiseks. Seda eelkõige kellegi süüdistamist võimaldava teadmise või tunnistajatelt kedagi inkrimineerivate asjaolude väljaselgitamiseks.

Praktikas tuleb nende küsimustega ikka ja jälle tegemist teha ning seda nii kohtueelse kui ka kohtumenetluse staadiumis, kus menetlejat esindavad ametiisikud ise kasutavad rakenduspsühholoogilisi (sageli intuitiivseid või kogemuslikke) meetodeid. (Bachmann 2007:215-218)

Selleks, et vajadusel inimesele määrata õiglane karistus on vaja välja selgitada kõik asjaolud. Väljakutse õiguskaitseorganite jaoks on, milline karistus määrata kiiruseületamise eest kuni tapmiskuritegudeni välja, põhineb tegelikult tõe väljaselgitamisel. Paratamatult on aga nii, et inimesed tahavad oma olukorda parandada iga võimaliku õigusrikkumise korral ja valetamise põhjus sellises olukorras on eelkõige, et tahetakse oma õiguslikku olukorda parandada ja vastutust tehtu eest vähendada. (Bachmann 2008:5)

Mis tahes otsustused ja hinnangud õigusvaldkonnas peavad põhinema tõsikindlatel teadmistel, objektiivsetel seaduspärasustel ja faktidel. Nii näiteks ei saa oluliste otsuste vastuvõtmisel

kohtumenetluses piirduda subjektiivsete arvamuste ja oletustega, vaid tuleb lähtuda objektiivsest tõendusmaterjalist ning tugineda teaduslikult põhjendatud konstateeringutele ja hinnangutele.

Seda nii ekspertide kaasamisel kohtus või kohtueelses menetluses, uurija töös kui ka ühiskonna õigusteadvuse ja õiguspärase käitumise analüüsimisel ja hindamisel. (Bachmann 2003:9)

1.2 Ebasiiras kommunikatsioon

Vale ja valetamisega seonduvad eri nähtused saab kokku võtta ja kasutada üldisemat- ebasiira kommunikatsiooni mõistet. Siia mahuvad nii sõnaline valetamine, valetamine kirja teel, mitteverbaalsete märkide abil valetamine, süülise teabe ebasobiv või õigusvastane varjamine, teesklus kui ka mõned muud väärosutamise juhud.

Ebasiira kommunikatsiooni tunnused jagunevad laias laastus kaheks:

- ebasiira kommunikatsiooni verbaalsed tunnused,
- valetamise/varjamise mitteverbaalsed tunnused.

Verbaalsete valetamistunnuste uurimisel ja hindamisel on olnud lihtsaks meetodiliseks aluseks Undeutschi hüpotees: väited, mis tuginevad tegelikult toimunud (sündmuste või asjaolude tegelikul ehk tõesel mäletamisel), erinevad väidetest, mis põhinevad väljamõeldisel või fantaasial. Peavad olemas olema need objektiivselt fikseeritavad tunnused kommunikaatori väidetes, sõnades, lausetes ja kommunikatsiooni mitteverbaalsetes komponentides, mis erinevad või mille väljendumine erineb ebasiira ja tõese kommunikatsiooni puhul. Tõepoolest on uurimused sellised tunnused ka välja toonud. (Bachmann 2007:215-218)

Inimene väljendab sõnade abil vaid 7% oma tunnetest ja hoiakuist; hääle valjuduse, rütmi ja tooniga antakse edasi 38% ning mitteverbaalse suhtlemise teel koguni 55% suhtlemisest ja tundmustest (Kidron 2004: 56,57).

Mõistmaks ebasiirast kommunikatsiooni, on väga olulisel kohal sotsiaalne tunnetus, mis nõuab visuaalseid tähelepaneku oskusi, emotsioonide lugemist, teise isiku mõtete äraarvamist ja loomulikult tähelepanu. Valetaja üritab oma ebasiirust igal võimalikul viisil kuulaja eest varjata ning see teeb valetamise avastamise eriti keeruliseks. Oluline roll on valetamise oskusel ka erinevatel isiksusetüüpidel.

Eri inimestel on erinev võime usutavalt valetada või veenvalt (märkamatu) midagi varjata. Siin loevad vilumused, loomupärased kalduvused, isiksuseomadused (nt meelekindlus, psühhopaatiline aktsentueeritus, näitlejameisterlikkus, sotsiaalne tundlikkus, kujutlusvõime, võime sisse elada teise rolli, enesekontrollivõime, ärevustaluvus jmt). (Bachmann 2007:215-218)

Ebasiira kommunikatsiooni avastamine hõlmab endas palju oletusi, kuid on ka mõned asjakohased võtted: valetajad võivad sageli küsitlemise ajal vähendada oma miimikat ja liigutada väljendusrikkalt oma käsi ja jalgu. Seega võiksid politsei- ja tolliametnikud keskenduda valetaja näomiimika asemel tervele kehale ja liigutustele. Kui saaks vältida näoilmeid ja selle asemel kuulata ainult häält, oleks valetamise avastamine palju lihtsam. (Vrij 2001:254)

Näivus ja tegelikkus ei pruugi kooskõlas olla; enamasti ei olegi, kui püüda tajult ja subjektiivselt kirjelduselt ülimat täpsust nõuda. Et see on nii, siis tuleb enne, kui kedagi valetamises süüdistada, veenduda selles (kas või mõtteski läbi mängides), et tegemist ei ole hoopis siira inimese heauskse kommunikatsiooniga. Ka siiras inimene võib esitada mittetõeseid väiteid. Alusetute valetamissüüdistuste vältimise eelduseks on ise tegelikkust hästi tundma õppida, palju teada, kuid kindlasti on abiks ka hea psühholoogiatundmine. Kui püüda selgitada valetamise põhiolemust, tuleks märkida, et eelkõige on valetamise puhul tegemist psühholoogilise enesekaitsega. (Bachmann 2008:14-16) Valetajad ei aima alati ette, millal neil tekib vajadus valetada. Alati pole neil aega oma lugu ette valmistada, see selgeks õppida ja meelde jätta. Isegi juhul, kui eelnevalt on olnud küllalt aega ja vale stsenaarium on hoolikalt läbi mõeldud, ei pruugi valetaja olla piisavalt nutikas, et kõiki võimalikke küsimusi ette aimata ja oma vastused ette valmistada. (Ekman 2009:38)

1.3 Verbaalsed valetamise tunnused

Keelevõime aitab inimestel suhelda, mõtelda, mõjutada ja luua. Sõnu kasutades, ritta seades ja teiste poolt reastatud sõnu lahti mõtestades tundub see kõik sedavõrd lihtne, automaatne ja loomulik, et meil on üllatav mõista, kuivõrd keeruline ja paljutahuline nähtus see inimkeel tegelikult on. Kõigepealt mõjub keel häälikute ja kõla kaudu. Häälikutest moodustuvad juba tähendustomavad sõnad ja sõnadest laused. Lause tasemel saab edasi anda keerulisemaid tähendusi, kirjeldusi ja iseloomustusi. (Bachmann 2008:33)

Reeglina suudavad inimesed oma verbaalse kommunikatsiooni sisu ja kulgu teadlikult paremini kontrollida ja suunata kui mitteverbaalse komponendi väljendumist. Esiteks allub kõne paremini eesmärgipärasele teadlikule kontrollile kui emotsioonid, mille tahtele allutamine on problemaatiline (eriti autonoomse närvisüsteemi protsessid, mille väljendumine füüsis on automaatne). Teiseks on inimene kõnet harjunud rohkem kontrollima ning tema teadvus ja tähelepanu on sellega rohkem ametis. (Bachmann 2007:215-218)

Lisaks sõnadele ja nende kogumitele kätkeb elav keelekasutus endas ka rääkija hääletämbrist, kõnetempot, intonatsiooni, rõhkusid, pause, valjust jpt tunnuseid. Kõne prosoodilised tunnused pole kõne tähendusliku külje kõrval mitte vähem olulised valetamise avastamisel ja hindamisel. Sõnakasutuse tõlevastavuse või tõele mittevastavuse juures huvitatakse rohkem sellest, kas väited ja kirjeldused ühesõnaliste osutuste, lausete või tekstid tasemel vastavad tõele või mitte, just faktilise, maailma tegelikkuse kohta käiva sõnakasutuse seisukohalt. Eeltoodud keele ja kõne komponendid ning tasemed on kõik kasutatavad hindamaks, kas keele abil edasi antud on tõde või vale. (Bachmann 2008:34)

Siinkohal nõustub lõputöö autor väitega, et kõne prosoodilistel tunnustel on vale avastamise seisukohast tähtis roll, kuna pöörates rõhku kõne toonile, pausidele ja rütmile on valetamise hindamine lihtsam, kuid seda ainult koos tervikpildiga, mis hõlmab ka mitteverbaalset suhtlust.

Üldiselt on mitmed valetamise indikaatorid, mis tulevad esile suhtluse sõnalisel küljel, iseloomulikud spontaansetele ja ettevalmistamata kõnelusele, kui käib vaba vestlus küsitletava ja küsitaja vahel või lihtsalt suhtluspartnerite vahel. Ehkki tuleb mainida, et hoolimata ettevalmistava ja ette läbi mõeldud jutu mõningatest eelistest on selles ka jutu esitaja jaoks mõned lõksud. Osavate/vilunud valetajate puhul tuleb teha reservatsioone, olla skeptilisem, eeldada tuntud valetamist reetvate märkide ja kommunikatsiooniseaduspärasuste teadmist, mõnda sihiliku osava manipuleerimise võimalust. Võimaluse korral, et rääkija sai oma jutu sisu, stiili, väited jms ette valmistada ja ette läbi mõelda, tuleks kasutada vahetu vaba vestluse formaati, improviseerida, tuua sisse ootamatusi, mängida vaieldamatult tõsiasjadele, vastandada isiku räägitavat teise poolt räägitavaga. Kasulik on mõtestada laiemat konteksti, mitte tugineda niivõrd väidete endi loogika analüüsile, kuivõrd kogu olukorra ja konteksti loogika analüüsile. (Bachmann 2008:37)

Verbaalse käitumise uurimused on näidanud, et valetajad teevad rohkem negatiivseid avaldusi, annavad rohkem ebalevaid ja lühemaid vastuseid, annavad infot ebaolulisest ja teevad üldistusi.(Brownsell, Bull 2011:29-46)

Järgnevalt annab autor ülevaate seitsmest verbaalse valetamise tunnusest, mille on välja toonud professor Talis Bachmann.

Tõerääkimise korral tavaliselt jutu loogilisus suureneb. Seda eriti siis, kui tegemist on spontaanse jutuga ja kui see ilmneb teemade ja vestlusolukordade puhul, mille suhtes rääkija ei saanud või ei jõudnud ennast eelnevalt ette valmistada. Mõeldud on siin näiteks sündmuste loogikat, järelduste loogikat ja sündmuste kokkusobivust, põhjuste ja tagajärgede usutavat, mõistlikku seost. Kogu jutt peab jätma usutava mulje. Seega esimene tunnus, mis on tüüpiline valetavale jutule, on jutus sisalduv ebaloogilisus.(Bachmann 2008:37)

Teine valetavale jutule viitav tunnus on detailivaesus ja üksikasjalisuse puudumine esitatud kirjeldustes ja meenutustes. Konkreetsete üksikasjade piisav rohkus väljendub mitmeti: visuaalsed üksikasjad, kõlalised üksikasjad, ruumikirjelduste kasutamine, konkreetsete suhtluste kirjeldamine, toimunud vestlus(t)e asjaolude ja sisu taasesitamine.(Bachmann 2008:37-38)

Kolmandaks tunnuseks on konteksti kirjelduse nappus või olemasolevasse konteksti sobimatus. Konteksti loovaid tingimusi ja asjaolusid on põhimõtteliselt väga palju ning kommunikatsiooni siiruse hindajale on kasulik teada võimalikult palju selliseid tõsiasi juurel ning tahta ja osata ette kujutada ja järeldada, milline peaks olema selle juhtumi avaram kontekst.(Bachmann 2008:40)

Neljandaks valetamise tunnuseks on suhtluskirjelduste vähesus või puudumine. Tõlevastava jutu korral võib täheldada rohkem suhtluskirjeldusi ja vestluskirjeldusi. Rääkija meenutab konkreetset sotsiaalset konteksti ja aset leidnud suhtlemist.(Bachmann 2008:40)

Siira jutustamise ja kirjeldamise iseloomulikuks jooneks on see, et rääkija ei anna teada mitte üksnes välismaailma ja objektiivsete asjaolude kohta, vaid kirjeldab ka omaenda subjektiivseid seisundeid ja spontaanseid assotsiatsioone seoses kõne all olevaga. Ta manab mälu esile tegelikult toimunu ning olles olnud selle toimunu tegelik osaline, tulevad talle sageli meelde ka enda psüühilised sisekaemused- tunded, mõtted, väljaütlemata tähelepanekud, aistingud. Sellest lähtuvalt on valetamise viiendaks tunnuseks subjektiivsete seisundite napp kirjeldamine või puudumine.(Bachmann 2008:40-41)

Valetamise kuues tüüpiline tunnus on probleemide vältimine ja asja kindlana esitamine, vaatamata tegelikule olukorrale, mis ei tohiks sellist kindlust põhjustada. Mitteprofessionaalsed valetajad püüavad asju esitada üheselt, vaieldamatult, kindlalt. Tõerääkijad võivad sagedamini kahelda oma mälu õigsuses või eksimatuses.(Bachmann 2008:41)

Viimaseks, seitsmendaks, verbaalse valetamise tunnuseks on suhteline tunnetustegevuse kohta käivate väljendite ja põhjenduste rohkus käsikäes tegelikkuse faktilisele kirjeldamisele suunatud teksti suhtelise nappusega. Kui isik kirjeldab väljamõeldist (tegeliku pähe), siis suureneb tunnetustegevuse kirjelduse ja kommentaaride osakaal.(Bachmann 2008:42)

1.4 Mitteverbaalsed valetamise tunnused

See, mida inimene teeb oma kehaga, on aken tema alateadlike mõteteni, seega on tähelepanelik vaatlus võti nende mõtete lugemiseks (Borg 2011:6).

Mitteverbaalne suhtlemine on suhtlemine, kus sõnumeid edastatakse sõnalisi märke kasutamata. Mitteverbaalse suhtlemise märgid on enamasti kultuurispetsiifilised ja mõistetavad vaid ühes kultuuris. Mitteverbaalset käitumist piiritletakse kahe tingimusega:

- käitumine peab olema teatud kriitilisel tasemel tahtlik,
- käitumine peab olema teatud kriitilisel piiril teadlik nii sõnumi edastaja kui ka vastuvõtja poolt. (Randmann 24.03.2014)

Interpersonaalse valetamise avastamise teooria järgi annab valet rääkiv isik oma kognitiivse käitumise, näoilme ja emotsioonidega välja valetamisele viitavaid märke, milledele tähelepanu pöörates on kergem valet ära tunda: suurenenud pupillid (valet rääkiva isiku pupillid laienevad), silmade pilgutamine (valetajad pilgutavad rohkem silmi, kui tõe rääkijad), silmside vältimine (vaadatakse mujale), rahutud käed (otsitakse kätele kohta, katsutakse oma riideid), jala kõigutamine, tooliga kiikumine, vähene žestikuleerimine kätega, positiivse ilme säilitamine. (Krivis, Zadeh 2006:3-4)

Mittesõnalisi signaale ehk mitteverbaalset kommunikatsiooni iseloomustavad:

- näoilme – peegeldab tundeid, eriti silmade ja suuga, silmside näitab soovi suhelda.
- hääli – häälega väljendatakse tahtmatult oma tuju ja suhtumist.
- liigutused, žestid - käte liigutused ja kehahoiak - poosid aitavad paremini aru saada sõnumist.
- kehahoiak ja hingamine - kehahoiak võib anda märku tujutusest, väsimusest, solvumisest või soovist olla märkamatu.
- naha olekud ja muutused (nahareaktsioonid) – punastamine, higistamine jm väljendavad midagi. Punetus võib tähendada piinlikkust, arglikkust vm. Higistamine võib tähendada ärevust, pinges olemist või muud. Sellised reaktsioonid võivad olla sõnatud vastused mõnele küsimusele.
- ruumisuhted – kui kaugel rääkija vestluskaaslasest asub. Tähtis on tähele panna ka seda, kuidas on ruumis mööblit paigutatud ja kus vestlejad mööbli vahel asuvad (sõbralikult ümarlaua juures või on hoopis üks suhtlejatest kapi taha peitunud).
- inimese riietus ja hoolitsetus on sõnum teistele inimestele. Igaühe kohta saab teavet nii riietumise viisi, välimuse korrasoleku, kui ka näiteks töökoha ja –vahendite korrashoiu järgi.

Kehakeele lugemiseks on oluline märgata, kas rääkija liigutused (kehakeel) ja sõnad sobivad omavahel kokku. Samuti tuleb valetamise avastamiseks otsida vastuolu kehakeele ja sõnades väljendatu vahel. (Schumann 2012:13-15)

Seoses valetamisega kaasneva emotsionaalse erutusega toimuvad muutused füüsilises. Kõige enam ilmneb see higistamises. Higistama hakkavad nii peopesad, sõrmeotsad, laup kui ka kaenlaalused. Lisaks hakkab valetajal suu kuivama ja tekib süljevoolus. Kuna sisetunnetest on mõjutatud vereringe, võib inimene kas punastada või kahvatuda. Näo jume muutust loetakse valetamise üheks indikaatoriks. Sisepinge tõttu pingestuvad ka lihased ning tekib lihastoonus, mistõttu on liigutused järsud ja pärsitud. (Bachmann 2008:70-72)

Mitteverbaalsete sõnumite saatmine võib tihti olla mitteteadlik. Mitteteadlikud ja teadlikud signaalid esinevad enamasti paralleelselt ning võivad olla teineteisest sõltumatud. Jagunevad vastavalt spontaanne mitteverbaalne kommunikatsioon ja sümboolne kommunikatsioon.

Spontaanse mitteverbaalse kommunikatsiooni käigus toimub tahtmatu sisemise emotsionaalse seisundi edastamine ning vahetu, otsene ja teadlik sõnumi tajumine vastuvõtja poolt. See on bioloogilisel alusel toimiv signaalsüsteem, mille käigus kasutatakse loomulikke žeste. Spontaanne väljendusvorm on ainult sisemise seisundi nähtav väljendus. Need ei ole planeeritud, vormitud ega tahtlikud sõnumid. Kommunikatsioonist saab rääkida kui sõnumi vastuvõtja on teadlik neist stiimulitest. Sõnumi edastaja ja vastuvõtja ei saa samaaegselt suhelda vaid spontaanse kommunikatsiooni vormis.

Sümboolne kommunikatsioon hõlmab teadlikku sotsiaalset tähendust omavate signaalide edastamist, kindla eesmärgiga edastada teatud sõnumit. Inimesed on õppinud kasutama sümboolse kommunikatsiooni märke. Kommunikatsiooni käigus toimub teadlik sümboolite kodeerimine ja dekodeerimine nii saatja kui vastuvõtja poolt. Sümboolite abil saab muuta, vähendada või varjata spontaanse kommunikatsiooni tähendust.

Suhtlemise efektiivsus sõltub verbaalsete ja mitteverbaalsete sümboolite ühitamise oskusest ning situatsiooni eesmärkide ja mina-pildiga sobitamise oskusest. Mitteverbaalseid sõnumeid iseloomustab:

- mitteverbaalsed sümboolid on vanemad ja usaldusväärsemad,
- sümboolid on emotsionaalsemad,
- sümboolid väljendavad universaalseid tähendusi,
- sümboolid on oma olemuselt loomulikumat ja pidevad,
- sümboleid kasutatakse tervikutena,
- sümboleid saab kasutada kihiti koos.

Mitteverbaalseid sõnumeid on võimalik struktureerida mitmel erineval viisil. Ühte sõnumit edastatakse tihti mitme kanali kaudu- prokseeemika ehk ruumikasutus, puudutused, pilk ja silmside, miimika, kehaliigutused, hää, suhtlemise abivahendid. (Randmann 24.03.2014)

1.5 Emotsiooniväljendused

Keel, kommunikatsioon, kognitiivsus ja emotsioonid. Mõned nimetatud nähtustest on omased ainult inimliigile (keel, kognitiivsus), mõned neist (kommunikatsioon ja emotsioonid) on omased ka teistele arenenud loomaliikidele. Verbaalne keel on spetsiifiliselt inimlik digitaalne suhtlemiskood. Selle kõrval kasutame suhtlemises ka evolutsiooni varasematelt etappidelt kaasa saanud analoogkodeerimist (sealhulgas emotsioonid kui kohastumuslikud reaktsioonid ja nende näoväljendused kui (pool)tahtlikult vahetatavad sõnumid). Emotsioonid on selline komplitseeritud inimliku kogemuse valdkond, kus kohtuvad inimliku olemuse eri tahud – et ollakse bioloogiline olend, kes osa oma käitumismustritest jagab teiste loomadega meie planeedil, et ollakse sotsiaalne olend, kelle jaoks on oluline sotsiaalne turvatunne ja kellegi hulka kuulumise vajadus, ning lõpuks, et ollakse reflekteeriv olend, kes keelelises käitumises omandatud mõistete abil mõtestab ja taasloob iseennast ning oma kohta teiste inimolendite hulgas. (Vainik 2001)

Emotsioon on subjektiivne teadvustatud elamus (emotsiooni kognitiivne komponent) koos kehalise aktivatsiooni (emotsiooni füsioloogiline komponent) ja iseloomuliku välise käitumisega (emotsiooni käitumusliku ehk väljendusliku komponendiga). Emotsioonid on ülimalt subjektiivsed ja isiklikud nähtused (läbielamised). Kognitiivse komponendi uurimisel toetutakse inimese sõnalistele väljendustele läbielatuga seoses. Emotsioone ei saa sisse ja välja lülitada nagu elektrit. See tähendab, et inimesel on ainult osaline kontroll oma tunnete üle. Emotsioone võib jagada positiivseteks ja negatiivseteks. Sageli on inimestel segatud (kombineeritud) tunded. Emotsioonidega kaasneb vistseraalne aktivatsioon (“klimp kurgus”, “kivi kõhus”). Naeratus, tõstetud või ninajuurele lähendatud kulmud, kokkusurutud huuled ja tõstetud õlad on vaid mõned näited emotsioonidega seotud kehakeelest. Kuus põhiemotsiooni on hirm, viha, rõõm, kurbus, vastikus ja üllatus. Hiljem lisati sellesse nimekirja ka põlgus. (Luuk 2003:109-110)

Emotsioonid valmistavad inimest ette ja motiveerivad teda, et ta tuleks paremini toime keskkonna väljakutsetega. Emotsioonid signaaliseerivad keskkonna muutustest, milledega on vaja kohaneda. Samuti signaaliseerivad need meie seisundist ning tõenäolistest käitumisviisidest teistele. (Randmann 24.03.2014)

Valetamise avastamise aluseks on tõsiasi, et valetaja psühhofüsioloogilise seisundi muutudes “lekib” vale välja objektiivselt fikseeritavate ja mõõdetavate kehareaktsioonide kaudu. Valetamine kui moraalselt taunitav tegevus tekitab emotsionaalse pinget, mis omakorda kutsub

esile vastavad muutused organismis (süljeerituse muutused, vereringe muutused, higistamise, ärevuspõhise lihastreemori, hingamise dünaamika muutused, jpm). (Bachmann 2005:50)

Emotsionaalset eneseväljendamist mõjutavad kultuurilised erinevused ja soolised erinevused. Näiteks ei tekita sama sündmus erinevates kultuurides samu emotsioone, sama emotsiooni väljendatakse erineval määral, erineva intensiivsusega ja sama emotsiooni väljendamiseks on erinevad käitumisvormid. Naistele aga omistatakse suuremat emotsionaalsust, naised väljendavad enam negatiivseid ja abitust väljendavaid emotsioone, naised on tundlikumad teiste emotsioonide suhtes ja samasooliste emotsioone tajutakse täpsemalt. (Randmann 24.03.2014)

“Vale lekkimist” seletatakse kolme mehhanismi kaudu: (1) valetamise pinnalt tekkivad emotsionaalsed protsessid on automaatsed, tahtelisele kontrollile mittealluvad, samas väljenduvad väliselt jälgitavates ilmingutes; (2) kognitiivne kontroll valetamisel on keerukas vaimne tegevus, mille puhul ei jätku vaimseid ressursse kõige jälgimiseks ja suunamiseks; (3) tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida moonutab loomulikku tegevust ja reageeringuid. Valetamiselt on kõige raskem tabada inimest peamiselt kahel juhul: kui on tegemist psühhopaatilise isiksusega, kelle aju kortikaalsed tegevust planeerivad ja teksti loovad keskused on funktsionaalselt seostamata koorealuste emotsionaalsete keskuste ning empaatiavõimet vahendavate keskustega; kui isik genereerib oma reageeringutes sedavõrd palju müra, et selle hulgast on raske kriitilistele signaalidele antud ning isegenereeritud tugevamaid vastuseid eristada. Praktikas kõige raskemateks probleemideks on, esiteks, väga heade spetsialistide ebapiisav hulk ja, teiseks, kindlate tehniolude ning tõsiasjade kohta käiva teabe nappus. (Bachmann 2005:50-51)

1.6 Valetamise avastamine

Ühiskond funktsioneerib tänu eeldusele, et inimesed peavad oma sõna-, et tõde domineerib vale üle. Suures osas on inimesed ausad ja enamik valesid, mida me iga päev kuuleme, on seltskondliku iseloomuga, mis on mõeldud meie kaitsmiseks tõese vastuse eest sellisele küsimusele nagu „Kas see riietus teeb mind paksuks? “. Kui asi puudutab tõsisemaid küsimusi, siis on vaieldamatult meie huvides aru saada, kas meile valetatakse. Tuhandeid aastaid on inimesed vassimise avastamiseks kasutanud ennustamist ja igasuguseid muid kahtlasi võtteid. Isegi tänapäeval kasutavad mõned organisatsioonid pettuste avastamiseks käekirjanäidiseid, hääle stressitaseme analüüsi või valedetektorit. Kõik need meetodid annavad küsitava väärtusega

tulemusi. Pole olemas ühtegi meetodit, aparati, testi ega isikut, kes või mis suudaks valetamist paljastada 100%-lise täpsusega. (Navarro ja Karlins 2010:238-239)

Et kindlaks teha, kas isik valetab (või eksib kogemata, ise enda arvates siiras olles), pole muud võimalust, kui ise tegelikkust õigesti teada. Selle võrdlemisel isiku poolt väidetut või muul moel osutatuga selgubki, kas väide või osutus on tõene või mittetõene. (Bachmann 2008:14)

Valetamise ja pettusega seonduv on paljude inimeste jaoks väga põnev, see on ka paljude uurimuste teema. Inimesed võtavad oma ettekujutuse aluseks kehakeelelise käitumise ja sõnad. (Borg 2011: 183) Ainult kõrge panusega vale korral võib valetamine tekitada emotsioone (hirm, süütunne, erutus), mis valetaja reedavad. Nende tugevate emotsioonide lekkimine ei pruugi üksnes käitumises pettuse märke põhjustada- lisaks sellele võivad need emotsioonid halvata valetaja tunnetusliku talituse, mille tulemuseks on põiklev, ebausutav ja konarlik väljendusviis. (Ekman 2009: 314) Ei saa pelgalt üksiku žesti põhjal teada, kas inimene petab meid, meil on vaja otsida tervet rida toetavaid vihjeid (Borg 2011: 189).

Et aru saada, kas inimene valetab, tuleb tähelepanelikult jälgida kommunikatsioonikanaleid, mida ei suudeta kuigi hästi kontrollida. Reeglina tuleb avastada mitu erinevat tüüpi leket, enne kui otsustada, kas see konkreetne isik valetab. Kui inimeses on avastatud terve rida vasturääkivaid signaale, siis see võib tähendada valetamist. Kui kellegi juures selliseid signaale avastada, tuleb järgmise sammuna uurida konteksti ja võimalikke põhjuseid, mis võivad säärast käitumist seletada, enne kui saab olla täiesti kindel, et isik valetab. (Fexeus 2007:160-161)

Järgnevalt tutvustab autor sotsiaalpsühholoogia professor Aldert Vrij ning tema kaaslaste poolt välja töötatud kognitiivse koormuse lähenemise strateegiat valetamise avastamiseks. See lähenemine valetamise avastamiseks põhineb eeldusel, et enamikel ülekuulamistel on valetamine kognitiivselt nõudlikum. Mitmed valetamise aspektid suurendavad vaimset koormust. Esiteks võib vale välja mõtlemine olla iseenesest kognitiivselt koormav. Teiseks, valetajad kalduvad rohkem jälgima ja kontrollima oma käitumist. Kolmandaks, valetajad võivad jälgida küsitleja reaktsioone väga hoolega, et vaadata, ega nende valele ei ole jälile saadud. Selline küsitleja jälgimine on jällegi valetajale kognitiivselt koormav. Neljandaks on valetajad hõivatud näitlemise ja rollimänguga, mis nõuab eriti suurt kognitiivset koormust. Viiendaks peavad valetajad suruma valetamise ajal alla tõde, mis on samuti kognitiivselt koormav. Kuuendaks on vale rääkimine rohkem tahtlik ja kaalutletud, kui tõe rääkimine, mis tuleb iseenesest ning nõuab vaimset pingutust. (Vrij, Mann, Fisher, Milne, Bull 2007:27-28)

Professor Vrij on kognitiivse koormuse lähenemise strateegiast lähtuvalt välja toonud 12 diagnostilist märki valetamise avastamiseks, milledest kolm esimest on mitteverbaalsed märgid ja üheksa järgmist verbaalsed:

1. Latentsiperiood- vahe küsimuse kuulmise ja vastamise vahel;
2. Käte ja sõrmede liigutused- sõrmede või labakäe liigutused ilma käsivarsi liigutamata;
3. Kõne edasilükkajad- palju "ah" ja "mm" viivitajaid kõnes;
4. Detailiderohkus tekstis- koha, aja, isikute, sündmuste spetsiifilised kirjeldused;
5. Konteksti kirjeldus- aeg ja asukoht (nt "Oma lõuna ajal istus ta pingil. ");
6. Vestluse kordamine;
7. Teiste isikute seidundite kirjeldus (nende tunnete, mõtete ja motiivide kirjeldamine);
8. Visuaalsed detailid- (nt "Ta kandis punast särki.");
9. Kuuldud detailid- kirjeldus kuuldud asjade kohta;
10. Ruumiline informatsioon- objektide omavaheline suhestumine/nende paigutus;
11. Ajalised detailid- info sündmuse aja ja kestvuse kohta;
12. Kognitiivsed operatsioonid- mõtted ja järeldused (nt "Ta võitis selle mängu, kuna ta on väga tark! ") (Vrij, Evans, Akehurst, Mann 2004:283-296

2. UURIMUS PATRULLPOLITSEINIKE SEAS

Lähtuvalt patrullpolitseiniku ametijuhendist, vastutab patrullpolitseinik koostatud dokumentide ja esitatud andmete õigsuse ja seaduslikkuse eest (Patrullpolitseiniku ametijuhend 28.03.2014). Patrulltegevuse korra järgi on patrulltoimkonna liige kohustatud selgitama välja korrarikumisi soodustavad asjaolud (Patrulltegevuse kord 2010). On väga vajalik, et patrullpolitseinikul oleksid piisavad teadmised eristamaks tõde vales, kuna see on tõhusa ja sujuva politseitöö tegemisel määrava tähtsusega. Lõputöö autor on patrullteenistuses olles korduvalt sattunud olukorda, kus isikud valetavad või ei räägi täit tõde, et karistusest või tagajärgedest ning vastutusest pääseda. Autor on kõik need olukorrad suutnud lahendada. Antud uurimuse läbiviimisega tahab autor vaadelda, millisel määral hindavad patrullpolitseinikud erinevaid valetamismärke ja millele isikutega suheldes tähelepanu pööravad.

Antud peatükis toob autor välja uurimuse läbiviimise käigu ja valimi, politseiametnike küsitluste tulemused ja nende analüüsi ning pakub välja järeldused ja ettepanekud.

2.1 Uurimuse läbiviimine ja valim

Lõputöös kasutas autor uurimuse läbiviimiseks ankeetküsitlust. Ankeetküsitluse käigus analüüsis autor saadud tulemusi ning tegi vastavad järeldused ja ettepanekud.

Ankeetküsitlus koosneb 33 küsimusest, on anonüümne ja põhiliselt üles ehitatud valikvastustega. Mõned küsimused vajasisid lisaks vastusele ka politseiametnike selgitamisoskust. Ankeetküsitlusega soovib autor teada saada patrullpolitseiniku soo, vanuse, valetamisoskuse hindamise, kokkupuudete kohta valetavate isikutega, koolitusvajaduse jne (vt Lisa nr 2).

Küsitlus on oluline, kuna küsitluse raames saab politseiametnik avaldada ka omapoolset arvamust ja teha märkusi. Politseiametnike küsitlemine viiakse läbi Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna patrullteenistuses. Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna patrullteenistuses on kokku 44 ametnikku (Politsei- ja Piirivalveamet). Autor küsitles 4 välijuhti ja hetkel reaalselt töötavaid patrullpolitseinike, keda on töö autoriga kokku 31. Kahel ametnikul on teenistussuhe peatatud ning neid küsitleda ei õnnestunud. Kuna lõputöö autor töötab samas teenistuses, siis ise

ta ankeetküsitlusele ei vastanud. Autor ei pidanud vajalikuks küsitleda välijuhi abisid ehk jaoskonna korrapidajaid ning arestimaja politseinike ja muudel ametikohtadel olevaid isikuid, kes realselt igapäevaselt patrullis ei käi. Üks patrullpolitseinik keeldus ankeedile vastamast, põhjendades end olevat liiga kriitiline.

Antud valim on tehtud põhjusel, et patrullpolitseinikud puutuvad enim kokku erinevate inimeste ja rikkumistega, mille lahendamisel võib ette tulla valetamist ja valetamiskäitumist ning selle avastamist seoses teenistuskohustuste täitmisega. Ankeetküsimuste koostamisel tugines autor töö teoorias välja toodud valetamiskäitumise tunnustele, et hinnata, millisel määral viitavad patrullpolitseinike arvates erinevad tunnused valetamisele ning võrrelda saadud tulemusi. Küsitluse kõige objektiivsema tulemuse saamiseks viib autor läbi ankeetküsitluse paber kandjal, et iga vastanu saaks personaalselt küsimustiku. Selline meetod võtab küll palju aega ja ressursi, kuid tulemus on efektiivsem.

2.2 Patrullpolitseinike küsitlused ja tulemuste analüüs

Ankeetküsimustele vastas kokku 31 Ida politseijaoskonna patrullpolitseiniku ja välijuhti. Järgnevalt analüüsib autor ankeetküsitluste vastuseid kokkuvõtvalt. Vastanuist oli 26 meest ja 5 naist ja kõige enam oli vastajaid vanuses 25-30a.

Järgnevalt analüüsib autor küsimust nr 3, kus palus hinnata patrullpolitseinikel oma oskust valet ära tunda (vt Lisa nr 1). Siit järeldub, et 5 ametniku arvates on nende oskus valet ära tunda suurepärase. 16 ametnikku leiab, et nende oskus valet ära tunda on keskmine. 8 ametniku arvates on nende võime valet ära tunda rahuldav ja kaks ametnikku ei oska öelda, kuidas nad oma oskust valet ära tunda hindavad. Enamuse ametnike arvates on nende valetamise äratundmise skaala kusagil keskel. Seega peab enamik küsitletud patrullpolitseinikest ennast suhteliselt headeks valetamise äratundjateks.

Küsimusega nr 4 soovis autor teada saada, kui tihti puututakse patrullteenistuses olles kokku valetamise ja valetavate isikutega. 12 vastas, et väga tihti ja 18, et üsna tihti. Üks inimene vastas, et tema puutub teenistuses olles valetamisega kokku harva. Vaadates vastuseid, võib järeldada, et enamus patrullpolitseinikke puutub oma töös valetamisega kokku üsna tihti, mis tähendab seda, et valetamiskäitumist ja emotsiooniväljendusi tuleb neil tööülesandeid täites tihti hinnata.

Järgmine, viies küsimus on seotud eelmisega (vt Lisa 1). Siin palus autor patrullpolitseinikel kirja panna, mille kohta neile on valetatud. Vastustest selgus, et valetatud on erinevate asjade kohta nagu keelatud esemete omamine; alko- ja narko tarvitamine; vägivalla kasutamise kohta; lapsed on valetanud oma vanust; liiklusrikkujad andnud teise isiku andmed; juhilubade olemasolu kohta; kahtlustatavad on öelnud, et nemad pole süüdi; isikuandmete kohta; juhtumi ja asjaolude kohta; sõiduki omaniku andmed; rikkumise asjaolud; mittetegevuse kohta; teadmatuses kohta; rikkumise asjaolud (foori tuli, turvavöö kasutamine); perversivõimul vägivallatseja valetab, et pole midagi teinud. Vastuseid analüüsid selgus, et enim valetatakse isikuandmete, keelatud esemete omamise ja vanuse kohta.

Valede isikuandmete esitamine võib viia selleni, et protokoll koostatakse valele isikule. Seega on isikusamasuse tuvastamisel lisaks visuaalsele poolele eriti tähtis pöörata tähelepanu ka teistele valetamismärkidele. Autor on ise olnud sarnases situatsioonis, kus läbi politsei infosüsteemi isikut kontrollides oli foto järgi võimatu kindlaks teha, kas tegemist on sama isikuga. Tähelepanu tuli pöörata sellele, et isik vältis otsest silmsidet ning istus pingi kõige kaugemasse otsa, mis viitab valetamisele (neist valetamisele viitavatest märkidest oli eelnevalt juttu 1 peatükis, alapeatükis 1.6). Patrullpolitseinikele valetatakse väga paljude erinevate asjade, olude ja situatsioonide kohta ning üks vastaja väitis ka, et valetamine on inimlik.

Küsimusega nr 6 soovis autor teada saada, kas patrullpolitseiniku jaoks on valetamise avastamine keeruline/raske (vt Lisa 1). Jaatava vastuse puhul palus autor selgitust. 7 ametnikku leidis, et nende jaoks on valetamise avastamine patrullpolitseinikuna raske, kuna otsustada tuleb isiku edasise saatuse üle, otsuseid tuleb teha kiiresti, valetavad erinevad inimesed erinevate emotsioonidega, enamus klientidest oskavad väga hästi valetada. Üks patrullpolitseinik eeldab, et isik ei valeta. 24 patrullpolitseinikku leiavad, et nende jaoks ei ole valetamise avastamine patrullpolitseinikuna keeruline.

Küsimused nr 7 ja nr 8 on sisult sarnased (vt Lisa 1). Vastajatelt küsiti koolitustel osalemise kohta ning koolituse vajalikkuse kohta valetamise avastamise ja hindamise arendamiseks. 87% vastajaist ei ole läbinud vastavaid koolitusi ning 13% on seda teinud. Samas leiab 70% vastanutest, et selliseid koolitusi oleks patrullpolitseinike seas vaja läbi viia. 6% arvab, et taolisi koolitusi ei ole vaja ning 24% vastanutest ei oska öelda, kas sellist koolitust oleks vaja.

Küsimustes nr 9-23 on autor välja toonud erinevaid valetamisele viitavaid märke ning palunud vastajatel hinnata, millisel määral nende arvates välja toodud märgid viitavad valetamisele (vt

Lisa 1). Järgnevalt toob autor küsitluses esinenud märgid koos vastajate hinnangutega eraldi välja ning teeb hiljem kokkuvõtteid.

Pika mõtlemisajaga küsimusele vastamist hindab 2 vastajat väga suurel määral valetamisele viitavaks märgiks. Suurel ja keskmisel määral leiab mõlema puhul 11 vastajat ja 6 vastajat hindab, et pikk mõtlemisaeg viitab valetamisele vähesel määral.

Sõrmede ja labakäe liigutamist ilma käsivarsi liigutamata hindab 1 vastaja väga suureks valetamisele viitavaks märgiks. 5 vastajat leiab, et suurel määral, 15 vastajat, et keskmisel määral. Üheksa vastaja arvates viitab see märk valetamisele vähesel määral ja üks ametnik leiab, et väga vähesel.

Kõne edasilükkamist ja viivitajaid kõnes peab 2 vastajat väga suureks valetamise märgiks. 16 vastajat leiab, et see märk viitab valetamisele suurel määral ja 11, et keskmisel. Üks vastaja arvab, et vähesel ja üks, et väga vähesel määral.

Detailiderohkust tekstis peab väga suurel määral valetamise märgiks 6 vastajat. 8 arvates on see suur määr ja 10 leiab, et keskmine. 5 vastaja arvates viitab see märk vähesel määral valetamisele ja 2 arvates väga vähesel.

Täpne konteksti kirjeldus on 5 vastaja arvates valetamise märk väga suurel määral, 7 leiab, et suurel ja 10 vastajat, et keskmisel määral. 9 vastaja arvates viitab see märk valetamisele vähesel määral.

Vestluse ja lausete kordamist peab väga suureks valetamise märgiks 1 vastaja. 9 leiab, et suurel määral ja 15 vastajat hindavad selle märgi esinemise määra valetamise avastamisel keskmiseks. Vähesel ja väga vähesel määral vastavalt 4 ja 2 vastajat.

Teiste isikute seisundite kirjeldamist hindab 1 vastaja väga suurel määral valetamise märgiks. 8 vastajat leiab, et suurel määral, 16 vastajat keskmisel määral, 5 vähesel määral ja 1 vastaja arvates viitab see märk valetamisele väga vähesel määral.

Visuaalsete detailide täpset mäletamist peab väga suurel määral valetamisele viitavaks märgiks 3 vastajat. 12 vastaja arvates viitab see valetamisele suurel määral, 10 leiab, et keskmisel. 4 vastajat arvab, et vähesel ja 2 väga vähesel määral.

Ruumiline informatsioon ja objektide omavaheline suhestumine viitab väga suurel määral valetamisele 2 vastaja arvates. 5 vastajat leiab, et see märk viitab valetamisele suurel määral ja 14, et keskmisel määral. 8 vastaja arvates viitab antud märk valetamisele vähesel määral ja 2 leiavad, et väga vähesel.

Ajalised detailid nagu sündmuste täpne aeg ja kestus viitavad 2 vastaja arvates väga suurel määral valetamisele. 9 vastajat leiab, et see märk viitab valetamisele suurel määral ja 13, et keskmisel määral. 7 vastaja arvates viitab antud märk valetamisele vähesel määral.

Kognitiivsed protsessid viitavad väga suurel määral valetamisele 3 vastaja arvates. 9 leiab, et suurel määral ja 14 vastajat peab seda märki keskmiseks valetamise avastamise indikaatoriks. Vähesel määral peab seda märki valetamisele viitavaks 4 vastajat ja 1 vastaja leidis, et väga vähesel.

Silmside ja otsene silma vaatamine on 5 vastaja arvates väga suur valetamisele viitav märk. 11 vastajat peab seda märki suureks ja 11 ka keskmiseks indikaatoriks. 3 vastajat leiab, et see märk viitab valetamisele vähesel määral ja 1 leiab, et väga vähesel.

Jutus sisalduvat ebaloogilisust peab väga suurel määral valetamisele viitavaks märgiks 7 vastajat. 15 leiab, et see märk on suur valetamise indikaator ja 8 vastaja arvates keskmine.

Nahareaktsioonide nagu punastamine ja higistamise esinemist peab väga suurel määral valetamisele viitavaks 8 vastajat. Suureks ja keskmiseks määraks hindab 10 vastajat, et tegemist on valetamisele viitava märgiga. 3 vastajat leiab, et see märk viitab valetamisele vähesel määral.

Häält ja selle muutuseid hindab valetamisele viitavaks tunnuseks väga suurel määral 5 vastajat. 10 leiab, et see on suur viitaja ja 15, et keskmine. 1 ametniku arvates viitab see märk valetamisele vähesel määral.

Vaadates kõiki välja toodud valetamisele viitavaid märke, on näha, et enamasti on kõige suurem protsent vastajatest valinud määra, milleks on suur või keskmine. See näitab, et ankeetküsitluses välja toodud valetamisele viitavad tunnused on vastanud patrullpolitseinike arvates suhteliselt head valetamise avastamise indikaatorid. Vastuseid vähesel ja väga vähesel määral valisid patrullpolitseinikud vähestel kordadel, mis jällegi kinnitab, et tegemist on tõhusate diagnostiliste märkidega valetamise avastamiseks.

Professor Vrij on nende 12 diagnostilise valetamise märgiga läbi viinud mitmeid uuringuid. Ühe läbiviidud uuringu käigus näidati viiele uuringus osalejale 52 videoklippi ning nad pidid antud märkide põhjal otsustama, kas inimesed räägivad tõtt või mitte. Katse läbiviimisele eelnes nõ treeningperiood, kus õpiti neid märke ära tundma. Läbiviidud uuringu täpsuse protsent oli 74, mis on väga kõrge tulemus ning võrreldav spetsialiseerunud valetamise avastajate (näiteks CIA agendid) tulemustega. (Vrij, Evans, Akehurst, Mann 2004:283-296) Siit järeldab autor, et kui ametnike seas viia läbi koolitusi ning neid treenida valetamist avastama, on võimalik, et nad suudavad seda teha palju efektiivsemalt ning see kergendaks nende tööd.

Arvestama peaks ka nn Othello viga. See viga esineb juhul, kui isik (antud juhul politseiametnik) jätab arvestamata võimaluse, et pingelises olukorras võib tõerääkija näida valetajana. Iga valetamisega seonduvat tunnet, mis võib tekitada lekkeid ja ja pettusevihjeid, võidakse tunda ka muudel põhjustel, kui tõerääkija teab, et teda kahtlustatakse valetamises. Tõerääkijad võivad karta, et neid ei usuta ning nende hirm võidakse segi ajada valetaja tabamiskartusega. Mõnedel inimestel esineb tugev sisemine süütunne neisse mittepuutuvate asjade osas, mis võib süveneda, kui nad aru saavad, et neid milleski süüdistatakse. Selle süütunde märgid võidakse segi ajada valetaja petmissüüga. Othello viga on ühtlasi näide, kuidas eelarvamused võivad hinnangute andmist kallutada. (Ekman 2009:159) Seega võib liigne märkide otsimine ja valetamises süüdistamine viia patrullpolitseiniku hoopis eksiteele.

Järgmise küsimusega nr 24 soovib autor teada saada, kas vastajad peavad ennast headeks kuulajateks (vt Lisa 1). 74% vastajatest peavad ennast heaks kuulajaks ja 24% ei pea. 1 patrullpolitseinik ei osanud küsimusele vastata.

Autori arvates mängib hea kuulamisoskus valetamise avastamise juures tähtsat rolli, kuna suhtlemisel tuleb tähelepanu pöörata räägitavale ehk verbaalselt edastatavatele sõnumitele, milledest saab olulist infot selle kohta, kas inimene valetab või mitte. Sõnadega valetada on kõige lihtsam, sest oleme seda treeninud kogu oma elu. Kahtlustades, et meile valetatakse, keskendume tavaliselt veelgi enam sõnadele, kuigi sel hetkel tuleks ümber lülituda ning keskenduda isiku näomiimikale ja kehakeelele. Sellest tulenevalt on üles ehitatud ka järgmine küsimus, kuna ainult hea kuulamisoskusega tihti valet ei avasta.

Küsimuses nr 32 palus autor vastajatel hinnata, millisel määral viitab nende arvates valetamisele isiku kõne ja jutt (vt Lisa 1). Sellest küsimusest selgus, et 2 vastaja arvates viitab kõne ja jutt väga suurel määral valetamisele. 20 vastaja arvates on see määr suur ja 9 vastaja arvates

keskmise. Kui nüüd võrrelda seda, et 74% küsitletutest peavad ennast heaks kuulajaks ja kõik vastajad märgivad, et isiku kõne ja jutt viitab kesmisel või keskmisest suuremal määral valetamisele, saab järeldada, et hea kuulamisoskus aitab paremini tuvastada isiku jutus sisalduvaid vasturääkivusi.

Küsimusega nr 25 palub autor hinnata patrullpolitseinikel oma oskust lugeda teise inimese kehakeelt (vt Lisa 1). 4 vastajat pidas seda oskust enda juures väga heaks, 11 vastajat arvas, et nad on head kehakeele tundjad, 12 hindas oma oskusi kehakeelt lugeda keskmiseks ja 4 vastajat peab ennast halvaks kehakeele lugejaks. Seega peab kogu küsitletutest 27 vastajat ennast keskmiseks või keskmisest paremaks kehakeele lugejaks. Mitteverbaalsete valetamismärkide otsimine isiku kehakeelest on raske ning kerge on sattuda eksiteele, kuna inimene võib olla lihtsalt närvis või emotsionaalselt ärritatud, mistõttu keha hakkab iseenesest välja saatma valetamisele sarnaseid märke, nendest on eelnevalt juttu 1 peatüki alapeatükis 1.4. Kehakeele lugemisel tuleb arvesse võtta ka verbaalseid märke ning siis vaadelda neid koos kui tervikut ja teha järeldusi.

Küsimusega nr 33 soovib autor teada saada, millisel määral viitab valetamisele isiku kehakeel (vt Lisa 1). Vastajaist 5 ametnikku peavad kehakeelt väga suureks valetamise märgiks. 15 vastajat leiab, et see on suur märk ja 11, et keskmine. Vähesel ja väga vähesel määral ei vastanud keegi. Nende kahe küsimuse vahel saab luua paralleele. Vastajad on peaaegu samamoodi jagunenud mõlema küsimuse juures. Seega enamused peab ennast keskmisest paremaks kehakeele tundjaks ja enamused leiab ka, et kehakeel viitab üle keskmise määra valetamisele.

Küsimusega nr 26 soovib autor teada saada, millised inimesed kalduvad vastajate arvates valetamisele (vt Lisa 1). Vastuseid oli väga erinevaid, kuid kõige rohkem esines järgnevat tüüpi vastuseid: inimesed, kellel on midagi varjata; pigem noored ja alaealised; ebaausad; iseloomult ülbed, üleolevad ja suure egoga; joobes juhid; narko- ja alkoholi joobes olevad isikud; harimata inimesed; kriminaalse taustaga, perevägivallatsejad; süstemaatilised rikkujad. Seda küsimust analüüsides on võimalik teada saada, milliste isikutega suheldes peaks patrullpolitseinik olema eriti ettevaatlik ja arvestama, et talle võidakse valetada. Kõikide vastustes välja toodud variantidega puutuvad patrullpolitseinikud kokku igapäevaselt, mistõttu võib eeldada, et nendel puhkudel pööratakse isiku käitumisele rohkem tähelepanu. Samas ei tohiks patrullpolitseinik suhtuda inimestesse suure eelarvamusega, kuna see võib nende hinnanguid kallutada. Politseinik peab siiski olema erapooletu ning juhinduma seadusest.

Küsimusega nr 27 tahab autor teada saada, kas inimese hetkeemotsioonid teevad patrullpolitseinikule valetamise avastamise keerulisemaks (vt Lisa 1). 8 vastajat leidis, et jah, teevad küll. 13 vastaja arvates ei tee hetkeemotsioonid valetamise avastamist keerulisemaks ning 10 vastajat ei osanud öelda, kas see mõjutab nende valetamise avastamise protsessi või mitte. On olemas tugev seos emotsioonide äratundmisvõime ja hindaja enda emotsionaalsete kogemuste ja omaduste vahel (Bachmann ja Maruste 2011:297). Vaadates inimese emotsionaalset seisundit, on võimalik aru saada, millises meeleolus ta on ning vastavalt sellele teha järeldusi. Enamus emotsiooniväljendusi on meile nõ kaasa sündinud (nt imestuse korral kulmud tõusevad ja suu vajub lahti). Kuna 10 patrullpolitseinikku ei osanud öelda, kas hetkeemotsioonid teevad valetamise avastamise keerulisemaks, siis võtab töö autor seisukoha, et antud vastajad ei ole sellises situatsioonis olnud või ei ole nad isikuga suheldes hetkeemotsioonidele tähelepanu pööranud.

Küsimusega nr 31 soovis autor välja selgitada, millisel määral viitab valetamisele isiku emotsionaalne seisund (vt Lisa 1). 2 vastaja arvates viitab see valetamisele väga suurel määral, 13 arvas, et suurel määral ja 11, et keskmisel määral. 5 ametnikku leidis, et isiku emotsionaalne seisund viitab valetamisele vähesel määral. Sageli on patrullpolitseinikel väljakutsele jõudes tegemist erinevates emotsionaalsetes seisundites isikutega. Näiteks perevägivalda puhul on mõlemad osapooled endast väljas ning kui väliseid vigastusi kellegil näha ei ole, siis on väga keeruline otsustada, kes räägib tõtt ja kes valetab. Lisaks võimendab tihti emotsioone ka tarbitud alkoholi kogus.

Küsimusega nr 28 palus autor vastajatel määrata, millisel hulgal mõjutab nende arvates tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida isiku loomulikku tegevust ja reageeringuid. 4 vastajat leidis, et väga suurel määral, 13 vastas, et suurel määral ja 14 vastajat pakkus, et keskmisel määral. Keegi ei vastanud, et tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida, mõjutab isiku loomulikku tegevust vähesel või väga vähesel määral. Alateadlikke vasturääkivaid signaale, mida valetaja välja saadab, nimetatakse lekkeks. Kui keegi valetab või üritab oma tundmusi varjata, lekitatakse mitmesuguseid signaale. Siin tuleb olla ettevaatlik- on inimesi, kes ei lekita mitte midagi, kuidas nad ka ei valeta. Seega ei garanteeri lekke puudumine veel, et inimene räägib tõtt. On ka isikuid, kes meie arvates ilmutavad lekkeid, kuid tegelikult on see osa nende tavapärasest käitumisest. Seega on tähtis märgata signaale, mis reedavad muutusi inimese käitumises, mitte ei väljenda tema tavapärast olekut. Reeglina tuleb avastada mitu erinevat tüüpi leket, enne kui teha otsus valetamise kohta. (Fexeus 2007:161) Vastanud patrullpolitseinikute

arvates mõjutab tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida isiku loomulikke tegevust ja reageeringuid keskmisest rohkem.

Politseiuurijate koolitaja Ross Mullaney pooldab tehnikat, mida ta nimetab „Trooja hobuse strateegiaks”, kus politseinik teeskleb kahtlusaluse uskumist, et viimane rohkem rääkima hakkaks ja lõpuks ise oma väljamõeldiste võrku takerduks. Kuigi tabamiskartus võib sellisel juhul väheneda, suureneb Mullaney sõnul tõenäosus, et kahtlusalune teeb paljastava vea: „Politseinik peab (kahtlusalust) allikat valetamisel edasi aitama, paludes kogu aeg kahtlustatavatest väljamõeldistest üha täpsemat kirjeldust. Teatud mõttes petab ka politseinik, teeseldes, et ta allikat usub. Ausat allikat ei saa see kahjustada.” (Ekman 2009:171) Selline strateegia on autori arvates kasulik, kui politseinik valetamismärkide ja emotsiooniväljenduste hindamisel on jooksnud ummikusse ning ei suuda enam otsustada, kas talle valetatakse või mitte. Hea on ka see, et tõtt rääkivale isikule see mingit kahju kaasa ei too. Samas nõuab selline strateegia rohkem aega, kui lihtsalt käitumise hindamine.

Järgmise küsimusega soovis autor teada saada, kas patrullpolitseinikud on seoses tööülesannete täitmisega valet rääkiva isiku tõttu sattunud konfliktisituatsiooni (küsimus nr 29, vt Lisa 1). Vastanutest 55% leidis, et nad on sattunud konfliktisituatsiooni ja 45% vastajatest ei ole sattunud. Seega on vahe ainult 10% ning võib öelda, et vastajad on jagunenud kaheks. Pooled vastajaist on sattunud valetava isiku tõttu konflikti ja pooled mitte. Välja saab tuua ka selle, et 5-st vastanud naispolitseinikust 2 on sattunud konfliktisituatsiooni ja 26-st meespolitseinikust 15. Siin on kindlasti tähtsal kohal ka patrullpolitseiniku enda iseloomuomadused ja konfliktisituatsioonide lahendamise oskus. Selleks, et konfliktisituatsiooni ei tekiks, tuleb probleemi näha juba eos ja mitte lasta sellel areneda konfliktiks. Samuti on oluline näha vastaspoole käitumise tagamaid, et mida isik soovib saavutada ning säilitada rahulik meel.

Küsimuses nr 30 palus autor välja tuua, kas tööülesandeid täites on valele isikule koostatud protokoll seoses isikuandmete valetamisega rikkujate poolt (vt Lisa 1). Siit selgus, et kogu vastajatest on 7 ametnikku koostanud valele isikule protokoll ja 22 ei ole seda teinud. Kaks ametnikku on koostanud isikusamasuse tuvastamise protokollide valede isikuandmetega, kuid hiljem siiski tuvastanud, et isik avaldas valed andmed.

2.3 Uurimistulemused, järeldused ja ettepanekud

Uurides patrullpolitseinike poolt vastatud ankeetküsitlusi ning analüüsid ja võrreldes neid töös kasutatud teoreetilise materjaliga, toob autor välja tähtsamad tähelepanekud ja järeldused:

- Ilmnes, et enamuse ametnike arvates on nende valetamise äratundmise skaala kusagil keskel. Seega peab enamik küsitletud patrullpolitseinikest oma oskust valet ära tunda rahuldavaks ja keskmiseks. Siin saab toetuda ainult vastajate ausameelsusele ning nende endi hinnangule ja järeldusena ei ole võimalik hinnata nende tegelikke teadmisi ja oskusi.
- Enamus patrullpolitseinikke puutub oma töös valetamisega kokku üsna tihti, millest saab järeldada, et valetamiskäitumist ja emotsiooniväljendusi tuleb neil tööülesandeid täites tihti hinnata.
- Vastuseid analüüsid selgus, et enim valetatakse isikuandmete, keelatud esemete omamise, rikkumise asjaolude ja vanuse kohta. Üldiselt valetatakse kõige kohta ning saame eeldada, et valetamine on inimlik.
- Vastajatelt küsiti koolitustel osalemise kohta ning koolituse vajalikkuse kohta valetamise avastamise ja hindamise arendamiseks. 87% vastajaist ei ole läbinud vastavaid koolitusi ning 13% on seda teinud. 70% vastanutest leiab, et selliseid koolitusi oleks patrullpolitseinike seas vaja läbi viia. See on väga suur protsent ning võib järeldada, et kõik ametnikud, kes vastasid jaatavalt, osaleksid ka realselt taolisel koolitusel. Samuti saab järeldada, et kui ametnike seas viia läbi koolitusi ning neid treenida valetamist avastama, on võimalik, et nende oskused arenevad ning töö kvaliteet tõuseb.
- Analüüsid ankeetküsitluses välja toodud diagnostiliste valetamismärkide hindamise määra patrullpolitseinike poolt, võib järeldada, et antud märgid viitavad valetamise avastamisele keskmisel ja keskmisest suuremal määral.
- Liigne valetamismärkide otsimine isiku käitumises võib viia eksiteele- nn Othello viga.
- 74% küsitletutest peavad ennast heaks kuulajaks ja kõik vastajad märgivad, et isiku kõne ja jutt viitab keskmisel või keskmisest suuremal määral valetamisele. Siit järeldab autor, et hea kuulamisoskus aitab paremini tuvastada isiku jutus sisalduvaid vasturääkivusi.
- 84% vastajatest peab ennast keskmiseks või keskmisest paremaks kehakeele lugejaks. Siit teeb autor järelduse, et patrullpolitseinikud on küsimusele vastates oma oskusi üle hinnanud, kuna ainult kolm ametnikku on läbinud vastavasisulise koolituse.
- Küsimusele, millised inimesed kalduvad valetamisele, esines kõige rohkem järgnevaid vastuseid: inimesed, kellel on midagi varjata; pigem noored ja alaealised; ebaausad;

- iseloomult ülbed, üleolevad ja suure egoga; joores juhid; narko- ja alkoholi joores olevad isikud; harimata inimesed; kriminaalse taustaga, perevõigivallatsejad; süstemaatilised rikkujad. Seda küsimust analüüsid saab teha järeldusi, milliste isikutega suheldes peaks patrullpolitseinik olema eriti ettevaatlik ja arvestama asjaoluga, et talle võidakse valetada.
- 26 vastajat leiavad, et isiku emotsionaalne seisund viitab valetamisele keskmisel või keskmisest suuremal määral. Vaadates inimese emotsionaalset seisundit, on võimalik aru saada, millises meeleolus ta on ning vastavalt sellele teha järeldusi edasise käitumise osas.
 - Tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida mõjutab vastajate arvates isiku käitumist ja loomulikke tegevusi keskmisest enam. Siit järeldab autor, et tähtis on leida signaale inimese käitumuslike muutuste kohta, mis ei väljenda tema tavapärasest olekut.
 - 7 ametnikku on seoses valeandmete esitamisega koostanud protokollid valele isikule.
 - 55% vastanutest on tööülesandeid täites seoses valetava isikuga sattunud konfliktisituatsiooni. Kui panna siia kõrvale valetamise avastamise ja hindamise oskuse koolitustel osalenute arv, mis on kolm ametnikku, siis neist kolmest ühel on vaatamata koolituse läbimisele tekkinud konfliktisituatsioon valetava isikuga.
 - Kuna ankeetküsitluses välja toodud kognitiivse koormuse valetamismärgid on professor Vrij poolt läbi viidud katsete käigus saanud väga täpseid tulemusi ning ankeetküsitlusele vastanud patrullpolitseinikud hindasid neid suures osas keskmiseks või keskmisest suuremateks valetamisele viitavateks märkideks, teeb autor järelduse, et püstitatud hüpotees leidis kinnitust ning saab väita, et kui patrullpolitseinikul on vastavad psühholoogilised teadmised valetamiskäitumisest ja emotsiooniväljendustest ja ta oskab neid oma igapäevatoos rakendada, siis suudab ta paremini eristada tõde vales ja vältida konfliktisituatsiooni sattumist ning pingelist olukorda.
 - Veelgi paremate ja täpsemate uurimistulemuste saamiseks võiks autori arvates sarnaselt professor Vrij poolt läbi viidud uuringule, mida on kirjeldatud peatükis 2 alapeatükis 2.2, läbi viia uuringu, mille kaudu saaks täpsemalt hinnata patrullpolitseinike psühhonoomilisi oskusi valetamise hindamisel ja avastamisel. Uuringus osalemine oleks vabatahtlik ning videomaterjalina kasutataks nii reaalseid ülekuulamisi kui ka näitlejate (kolleegide) poolt läbi mängitud stsene.
 - Töö autor pakub ühe lahendusena valetamise avastamiseks „Trooja hobuse strateegiat”, kus politseinik teeskleb kahtlusallase uskumist, et viimane rohkem rääkima hakkaks ja

lõpuks ise oma väljamõeldiste võrku takerduks. Sellist strateegiat saab näiteks kasutada joobes juhtide puhul, kui sõidukis on mitu isikut ning peatamise hetkel vahetatakse kohti.

- Uurimusest küll selgus, et suur osa vastajatest peab end headeks valetamise äratundjateks, kuid autori ning ka suure osa ankeetküsitlusele vastanute arvates oleks patrullpolitseinike seas vaja läbi viia selleteemalisi koolitusi, kus nad saaksid oma teadmisi arendada ning seeläbi tõsta töö kvaliteeti.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli anda ülevaade valetamiskäitumise ja emotsiooniväljenduste äratundmise võimalustest ja töötada välja ettepanekuid patrullpolitseinike psühholoogiliste teadmiste tõstmiseks valetamise avastamisel.

Eesmärgi täitmiseks töötas autor läbi erinevaid teadusallikaid- ja artikleid ning tõi välja erinevaid valetamisele viitavaid tunnuseid ja märke. Materjale läbitöötades jõudis autor arusaamale, et ei ole olemas ühte kindlat liigutust või tegu, selgitamaks, kas inimene räägib tõtt või valetab. Sageli tuleb tähelepanu pöörata paljudele asjaoludele eraldi ning alles siis panna kokku tervik ja teha järeldusi. Valetamise ja pettusega seonduv on paljude inimeste jaoks väga põnev ja see on ka paljude uurimuste teema. Iga suhtluse edukuse määrab see, kuidas kuulaja võtab sõnumi vastu ning seetõttu on oluline arendada oskust kuulata ja lugeda valetamisele viitavaid märke. Eriti tähtis on see just politseitöö seisukohalt, kuna ametnikule on pandud kohustus vastutada koostatud dokumentide ja esitatud andmete õigsuse ja seaduslikkuse eest.

Töö eesmärgist lähtuvalt püstitas autor hüpoteesi, et kui patrullpolitseinikul on vastavad psühhonoomilised teadmised valetamiskäitumisest ja emotsiooniväljendustest ja ta oskab neid oma igapäevatoos rakendada, siis suudab ta paremini eristada tõde valesst ja vältida konfliktisituatsiooni sattumist ning pingelist olukorda.

Hüpoteesi kinnitamiseks viis autor Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna patrullpolitseinike seas läbi anonüümse ankeetküsitluse, millele vastas kokku 31 ametnikku. Läbiviidud ankeetküsitluse analüüsimine võimaldas teha erinevaid järeldusi patrullpolitseinike kokkupuudete kohta valetamiskäitumise ja emotsiooniväljendustega.

Antud uuring näitas, et enamus patrullpolitseinikke peab oma oskust valet ära tunda suhteliselt heaks. Enim valetatakse isikuandmete, keelatud esemete omamise, rikkumise asjaolude ja vanuse kohta. Üldiselt valetatakse kõige kohta ning saame eeldada, et valetamine on inimlik.

Samuti näitas uuring, et valetavate isikutega puututakse kokku üsna tihti. Selgus, et 87% vastanute jaoks ei ole patrullpolitseinikuna valetamise avastamine keeruline, samas kui selleteemalisi koolitusi on läbinud kogu vastajatatest vaid kolm ametnikku. Autor järeldab sellest, et seoses politseiniku ametiga on vastanutel teenistuses oldud ajaga tekkinud psühhonoomilised

teadmised valetamiskäitumisest ning nad oskavad situatsioone ja isikuid tavainimesest paremini lugeda. Vastajatelt küsiti koolitustel osalemise kohta ning koolituse vajalikkuse kohta valetamise avastamise ja hindamise arendamiseks. 87% vastajaist ei ole läbinud vastavaid koolitusi ning 13% on seda teinud. 70% vastanutest leiab, et selliseid koolitusi oleks patrullpolitseinike seas vaja läbi viia. See on väga suur protsent ning võib järeldada, et kõik ametnikud, kes vastasid jaatavalt, osaleksid ka realselt taolisel koolitusel. 55% vastanutest on tööülesandeid täites seoses valetava isikuga sattunud konfliktisituatsiooni ja 7 ametnikku on koostanud valele isikule protokoll, seoses valede isikuandmetega. 74% küsitletutest peavad ennast heaks kuulajaks ja kõik vastajad märgivad, et isiku kõne ja jutt viitab kesmisel või keskmisest suuremal määral valetamisele, saab järeldada, et hea kuulamisoskus aitab paremini tuvastada isiku jutus sisalduvaid vasturääkivusi.

Samas peab 84% vastajatest ennast keskmiseks või keskmisest paremaks kehakeele lugejaks. Siit teeb autor järelduse, et patrullpolitseinikud on küsimusele vastates oma oskusi üle hinnanud, kuna küsitletutest ainult kolm ametnikku on läbinud vastavasisulise koolituse. Tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida mõjutab vastajate arvates isiku käitumist ja loomulikku tegevust keskmisest enam. Seega on oluline leida signaale inimese käitumuslike muutuste kohta, mis ei väljenda tema tavapärasest olekut. Sõnades on suhteliselt kerge valetada, märksa raskem – isegi võimatu – on seda teha kehakeelega. Kehakeele abil suhtlemine on instinktiivne ja loomulik. Kui õppida kehakeele peensusi ja saada teadlikuks sellest, kuidas ise neid kasutada, võib avada enda jaoks terve uue suhtlemismaailma. Patrullpolitseinikel paluti hinnata professor Aldert Vrij poolt välja toodud 12 valetamismärki, et millisel määral need viitavad valetamisele. Antud tunnused on vastanud patrullpolitseinike arvates suhteliselt head valetamise avastamise indikaatorid. Vastuseid vähesel ja väga vähesel määral valisid patrullpolitseinikud vähestel kordadel, mis jällegi kinnitab, et tegemist on tõhusate diagnostiliste märkidega valetamise avastamiseks.

Ankeetküsitlusi analüüsid autor järeldusele, et töös püstitatud hüpotees leidis kinnitust ning saab väita, et piisavate psühhoonoomiliste teadmiste olemasolu aitab patrullpolitseinikul igapäevatoos eristada tõde valesst ning vältida konfliktisituatsiooni sattumist.

Ettepanekuna veelgi paremate uurimistulemuste saamiseks patrullpolitseinike valetamiskäitumise ja emotsiooniväljenduste hindamise osas pakkus autor välja küsitletud patrullpolitseinike seas läbi viia uuringu. Ühe võimaliku lahendusena patrullpolitseinikele valetamise avastamise lihtsustamiseks pakub autor välja „Trooja hobuse strateegia”, kus politseinik teeskleb kahtlusaluse uskumist, et viimane rohkem rääkima hakkaks

ja lõpuks ise oma väljamõeldiste võrku takerduks. Töö autori ning ka suure osa ankeetküsitlusele vastanute arvates oleks patrullpolitseinike seas vaja läbi viia selleteemalisi koolitusi, kus nad saaksid oma teadmisi arendada ning seeläbi tõsta töö kvaliteeti.

РЕЗЮМЕ

Целью данного исследования было дать обзор поведению при вранье и выражений распознавания эмоций, возможности и разработать предложения по увеличению патрульных полицейских, лежащие в обнаружении психологические знания. Цель работы автора лежит через различные источники научных статей, и указана на различные знаки. Материалы были разработаны так, что нети не существует ни одного конкретного действия или жеста, чтобы с уверенностью сказать говорит ли человек правду или лжет. Часто, внимание должно быть уделено многих индивидуальным обстоятельствам и только потом собрать в целое и сделать выводы. Ложь и обман связаны с многими людьми в очень интересной форме, и это также является предметом многочисленных исследований. Любой успех будет определяться тем, насколько слушатель принимает сообщение сообщение или ложь и поэтому важно, чтобы человек развил в себе способность слушать и читать наводящий признаки лжи. Это особенно важно с точки зрения не только полиции, и чиновники обязаны уметь распознавать ложь. В данной работе установлена гипотеза, что, когда патрульные офицеры встречаются в своей работе с враньём и лживыми выражениями эмоций, и он знает как применить знания в распознавание вранья и как применять их в своей повседневной работе, то он будет иметь возможность лучше различать правду от лжи и, чтобы избежать попадания в ситуацию конфликта. В качестве гипотезы были опрошены патрульные полицейские северной префектуры в полицейском участке Восточного отделения через анонимную анкету, на которую ответили в общей сложности 31 офицеров полиции. Проведя анализ анкеты, можно сделать разные выводы о решение проблемных ситуаций патрульными полицейскими, когда ситуации связаны именно с враньём. Это исследование показало, что большинство патрульных полицейских признались что распознают ложь и лживое поведение хорошо. Кроме того, исследование показало, что субъекты, которые врут встречаются довольно часто. Оказалось, что для 87% респондентов не составляет труда распознать ложь, в то время как по этому вопросу как по данному вопросу в различных обучениях участвовали только три офицера полиции. Анализируя анкеты автор пришёл к выводу, что было подтверждена работа гипотеза, и можно утверждать, что адекватное знание психологического поведения людей, даёт возможность патрульной службе распознать ложь и меньше попадать в конфликтные ситуации. В качестве возможного решения, чтобы облегчить обнаружение лжи патрульным полицейским, автор предлагает

"стратегию троянской лошади", где полицейский, делая вид, что верит подозреваемому, что он будет говорить больше о себе и в конечном итоге запутается и будет не точен в своих показаниях. Работа автора и большие расхождения в опросе патрульных полицейских, даёт автору возможность и скорее всего уверенность в том, что патрульные полицейские для усовершенствования своей работы должны получить специально обучение в данной проблеме и тематике.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Bachmann, T. 2003. Psühhonoomia juriidilises kontekstis: Tutvustavad loengud. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Bachmann, T. 2005. Valetema domeene teaduslikus psühholoogias ja kognitiivses neuroteaduses. Vale teooria. Schola biotheoretica. Juridica ,31, 41-55

Bachmann, T. 2007. Kognitiivse neuroteaduse ja psühholoogia võimalustest valetamise ja varjatud süülise teadmise avastamisel. Juridica, 4, 215-228

Bachmann, T. 2008. Valetamismärgid. Kuidas ära tunda valetamist? AS Äripäev.

Borg, J. 2011. Body Language: How to know what's really being said, 2nd edition. Pearson Education Limited.

Borg, J. 2011. Kehakeel. Kuidas teada saada, mida tegelikult öeldakse. [Body Language: How to know what's really being said, 2nd edition]. Tõlge eesti keelde: A. Kull. 2012. Kirjastus Ersen. (Originaal on publitseeritud Pearson Education Limited 2011)

Brownsell, A., Bull, R. 2011. Magistrates beliefs concerning verbal and non-verbal behaviours as indicators of deception. European Journal of Psychology Applied to Legal Context,3 (1), 29-46. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 23.01.2014

Eesti Õigekeelsussõnaraamat 2013. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn

Ekman, P. 2009. Valede jahil. Kuidas ära tunda pettust äris, poliitikas ja suhetes. [Telling Lies. Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage]. Tõlge eesti keelde: K. Klein. 2011. Kirjastus Varrak.

Fexeus, H. 2007. Mõtete lugemine. Kuidas mõista teisi ja neid märkamatult mõjutada. [Konsten att läsa tankar Bokförlaget forum]. Tõlge eesti keelde: A. Sooneste. 2010. Kirjastus Tänapäev. (Originaal on publitseeritud Agreement with Grand Agency, Sweden, and OKNO Literary Agency, Sweden 2007)

Huik, J. 1997. Intervjuu. Tallinn, Eesti Riigikaitse Akadeemia

Kidron, A. 2004. Suhtlemine, Inimsuhted ja suhtlemispsühholoogia. Kirjastus Mondo

Kolga, V. 2005. Valetama õppimine kui arenguülesanne. Haridus, 1,9-12

Krivis, J., Zadeh, M. 2006. Hunting for Deception in Mediation – Winning Cases by Understanding Body Language. Välja otsitud 24.03.2014

- Luuk, A. 2003. Psühholoogia alused. Loengukonspekt II osa. Tartu
- Navarro, J. ja Karlins, M. 2008. Kehakeelest. Kehakeele kiirlugemise kursus endise FBI agendi sulest [What Every Body is Saying. An Ex-FBI Agent`s Guide to Speed-Reading People]. Tõlge eesti keelde: T. Voolaid. 2010. Kirjastus Varrak. (Originaal on publitseeritud Harper Paperbacks, an imprint of HarperCollins Publishers 2008)
- Ojap, V. 2011.Õigus ja headus.Juridica, 6,476-481
- Patrullpolitseiniku ametijuhend. 2014. välja otsitud PPA siseveebist 28.03.2014
- Patrulltegevuse kord. 2010. Politsei-ja Piirivalveameti peadirektori 01.01.2010 käskkiri nr 38. Lisa 2. Välja otsitud PPA siseveebist 28.03.2014
- Randmann, L. 24.03.2014. Mitteverbaalne kommunikatsioon. Õppematerjal. Suhtlemispsühholoogia.Tallinna Tehnikaülikooli kodulehelt välja otsitud 24.03.2014
- Reiman, K., Bachmann, T. 2009. Kognitiivne privaatsus kui põhiseadusliku vabaduse väljendus. Juridica,2,98-107
- Schumann, S. 2012. Suhtlemise põhioskused lihtsas keeles. Programm „Kutsehariduse sisuline arendamine 2008-2013“. Tallinn
- Vainik, E. 2001. Eesti keele emotsioonisõnavara semantika. Magistritöö .Tartu Ülikool.
- Vrij, A. 2000. Detecting lies and deceit. The psychology of lying and the implications for professional practice.Chichester,UK:Wiley. 254pp, ISBN 0-471-85316-X
- Vrij, A., Evans, H., Akehurst, L. & Mann, S. 2004. Rapid judgements in assessing verbal and nonverbal cues: their potential for deception researchers and lie detection. *Applied Cognitive Psychology*, 18(3),283-296. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 17.04.2014
- Vrij, A., Mann, S., Fisher, R., Milne, B., Bull, R. 2007. Interviewing to detect deception: Full research report. ESRC End of Award Report, RES-000-23-0292, 27-28. Välja otsitud Economic and Social Research Council kodulehelt 17.03.2014

LISA 1. KÜSITLUS PATRULLPOLITSEINIKELE

Lp Küsitletavad

Mina olen Kaja Rand, Sisekaitseakadeemia üliõpilane ja kirjutan lõputööd teemal „Valetamiskäitumine ja emotsiooniväljendused ning nende hindamise oskus patrullpolitseinikuna Põhja prefektuuri Ida politseijaoskonna näitel“. Seoses sellega palun Teie abi, et läbi ankeetküsimuste vastuste analüüsida valetamiskäitumise ja emotsiooniväljenduste hindamise oskust. Iga vastus on oluline ja olen väga tänulik, kui leiate aega küsimustiku täitmiseks. Küsimustik on ananüümne ja enamik valikvastustega, mille täitmine võtab aega maksimaalselt 10 minutit.

1. Teie sugu
 - a) Mees
 - b) Naine

2. Teie vanus
 - a) 20-25
 - b) 25-30
 - c) 30-35
 - d) 35-40
 - e) 40-45
 - f) 45 ja vanemad

3. Kuidas hindate Teie oma oskust valet ära tunda?
 - a) Suurepärane
 - b) Keskmine
 - c) Rahuldav
 - d) Ei oska öelda

4. Kui tihti puutute patrullteenistuses olles kokku valetamisega ja valetavate isikutega (klientidega)?
 - a) Väga tihti
 - b) Üsna tihti
 - c) Harva
 - d) Väga harva
 - e) Üldse mitte

5. Kui olete valetamise ja valetavate isikutega kokku puutunud, siis mille kohta Teile valetati?.....
.....
6. Kas Teie kui patrullpolitseiniku jaoks on valetamise avastamine keeruline/raske?
a) Kui jah, siis miks?.....
b) Ei
7. Kas olete läbinud vastavaid koolitusi valetamise avastamise ja hindamise oskuse arendamiseks?
a) Jah
b) Ei
8. Kas Teie arvates oleks taolisi koolitusi vaja patrullpolitseinike seas läbi viia?
a) Jah
b) Ei
c) Ei oska öelda
9. Hinnake palun, millisel määral viitab pika mõtlemisajaga küsimusele vastamine Teie arvates valetamisele?
a) Väga suurel
b) Suurel
c) Keskmisel
d) Vähesel
e) Väga vähesel
10. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele sõrmede ja labakäe liigutamine ilma käsivarsi liigutamata?
a) Väga suurel
b) Suurel
c) Keskmisel
d) Vähesel
e) Väga vähesel
11. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele kõne edasilükkamine (palju ``ah`` ja ``mmm`` viivitajaid kõnes)?
a) Väga suurel
b) Suurel
c) Keskmisel
d) Vähesel
e) Väga vähesel
12. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele detailiderohkus tekstis (koht, aeg, inimesed, objektid, sündmused)?
a) Väga suurel
b) Suurel
c) Keskmisel
d) Vähesel
e) Väga vähesel

13. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele täpne konteksti kirjeldus (aeg, asukoht)?
- a) Väga suurel
 - b) Suurel
 - c) Keskmisel
 - d) Vähesel
 - e) Väga vähesel
14. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele vestluse ja lausete kordamine?
- a) Väga suurel
 - b) Suurel
 - c) Keskmisel
 - d) Vähesel
 - e) Väga vähesel
15. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele teiste isikute seisundite kirjeldamine (oli hirmunud, oli õnnelik jne)?
- a) Väga suurel
 - b) Suurel
 - c) Keskmisel
 - d) Vähesel
 - e) Väga vähesel
16. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele visuaalsete detailide täpne mäletamine (nt kandis kollast särki)?
- a) Väga suurel
 - b) Suurel
 - c) Keskmisel
 - d) Vähesel
 - e) Väga vähesel
17. Hinnake palun, millisel määral viitab valetamisele ruumiline informatsioon (objektide omavaheline suhestumine)?
- a) Väga suurel
 - b) Suurel
 - c) Keskmisel
 - d) Vähesel
 - e) Väga vähesel
18. Hinnake palun, millisel määral viitavad valetamisele ajalised detailid (sündmuste täpne aeg ja kestus)?
- a) Väga suurel
 - b) Suurel
 - c) Keskmisel
 - d) Vähesel
 - e) Väga vähesel
19. Hinnake palun, millisel määral viitavad valetamisele kognitiivsed protsessid (tunnetusprotsessid nagu aisting, taju, tähelepanu, mälu jne..)?
- a) Väga suurel

- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

20. Hinnake palun, millisel määral viitab silmside valetamisel (otsene silma vaatamine)?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

21. Millisel määral viitab valetamisele jutus sisalduv ebaloogilisus?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

22. Millisel määral viitavad valetamisele nahareaktsioonid (punastamine, higistamine)?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

23. Millisel määral viitab valetamisele hääl ja selle muutused?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

24. Kas peate ennast heaks kuulajaks?

- a) Jah
- b) Ei

25. Milliseks hindate oma oskust lugeda teise inimese kehakeelt?

- a) Väga heaks
- b) Heaks
- c) Keskmiseks
- d) Halvaks
- e) Väga halvaks

26. Millised inimesed kalduvad Teie arvates

valetamisele?.....
.....

27. Kas inimese hetkeemotsioonid teevad Teile valetamise avastamise keerulisemaks?

- a) Jah

- b) Ei
- c) Ei oska öelda

28. Millisel määral mõjutab Teie arvates tahtlik püüd valet varjata ja ennast kontrollida isiku loomulikku tegevust ja reageeringuid?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

29. Kas olete tööülesandeid täites valet rääkiva isiku tõttu sattunud konfliktisituatsiooni?

- a) Jah
- b) Ei

30. Kas tööülesandeid täites olete koostanud valele isikule protokollid, kuna ta valetas Teile oma andmeid?

- a) Jah
- b) Ei
- c) Muu.....

31. Millisel määral viitab Teie arvates valetamisele isiku emotsionaalne seisund?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

32. Millisel määral viitab Teie arvates valetamisele isiku kõne, jutt?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel

33. Millisel määral viitab Teie arvates valetamisele isiku kehakeel?

- a) Väga suurel
- b) Suurel
- c) Keskmisel
- d) Vähesel
- e) Väga vähesel